

**Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова**

Вовк Віталій Миколайович

УДК: 94 (477) „1950/1980”

**Побут та дозвілля міського населення
України в 50 – 80-х роках ХХ століття**

07.00.01 – історія України

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

Київ – 2007

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії та культури України Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Григорія Сковороди, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник доктор історичних наук, професор
Шевчук Василь Петрович,
Національна академія оборони України, професор
кафедри інформаційно-пропагандистського
забезпечення та військової журналістики

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Мальчин Юрій Макарович,
Академія муніципального управління, завідувач
кафедри політології;

кандидат історичних наук, доцент
Бажан Олег Григорович,
Національний університет „Києво-Могилянська
академія”, доцент кафедри історії.

Захист відбудеться 18.01.2008 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 16.12.2007 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Стоян Т.А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Вступ. Актуальність дослідження. У сучасній Україні постало завдання суттєво поліпшити соціально-побутове становище населення, створити належні умови його життєдіяльності, що є запорукою утвердження стабільності в суспільстві, тому врахування досвіду минулих років у забезпеченні матеріально-побутових умов, культурних потреб, урахування тенденцій розвитку народних традицій має важливе наукове та практичне значення. У цьому контексті заслуговують всебічного вивчення особливості побуту та дозвілля міського населення 50 – 80 років ХХ ст. Виникає потреба звернутися до хрущовських реформ та їх наслідків, з'ясувати їх вплив на добробут людей, їх побут та дозвілля. В роки застою в соціальній сфері міського населення України виникли негативні явища, які перетворилися в тенденцію і ще не усунуті в сучасних умовах.

Науковий інтерес до вивчення побуту й дозвілля населення України полягає в необхідності реалізації двох важливих завдань: подолати відставання вітчизняної науки від зарубіжної у дослідженні цієї теми та змінити перспективи історіописання за рахунок аналізу життя пересічних громадян.

Світоглядне значення даної тематики передбачає створення емоційно та цілісно насиченої історії, що дозволить скорегувати традиційні погляди на певні конкретно-історичні проблеми, доповнити вже наявні знання щодо відомих макроісторичних процесів. Вивчення динаміки життєвого рівня в минулому може бути корисним при формуванні сучасної соціально-економічної політики та поступовій деідеологізації побутової сфери.

Актуальність дослідження також обумовлена відсутністю у вітчизняній історіографії спеціальної праці, присвяченої безпосередньо побуту й дозвіллію в 50-х – 80-х рр. ХХ ст. Саме на ці роки припадає часткове послаблення адміністративно-командних методів управління державою, великомаштабні реформаційні заходи в соціально-культурній сфері, складні і суперечливі процеси десталінізації радянського суспільства, а також черговий наступ на українську культуру, мову, традиції і обрядовість.

У зв'язку з цим перед історичною наукою постає завдання визначення складових побуту та дозвілля міського населення України в 50-х – 80-х рр. ХХ ст., дослідження рівня задоволення матеріальних і духовних потреб жителів міст у житлі, їжі, одязі, взутті, у медичному обслуговуванні, у відпочинку, розвагах, самоосвіті, спорті.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження пов'язане з науковою темою: „Соціально-політичне життя України ХХ століття”, яка розробляється на історичному факультеті Переяслав-Хмельницького педагогічного університету імені Григорія Сковороди. Тема роботи затверджена вченою радою Переяслав-Хмельницького державного

педагогічного університету імені Григорія Сковороди 3 березня 2003 р., протокол № 6.

Об'єктом дослідження є повсякденне життя міського населення України в 50 – 80-х рр. ХХ ст.

Предметом дослідження є матеріально-побутові умови життя мешканців міст районного підпорядкування, їх житлові умови, дозвілля, культурні запити, наявні народні традиції та ставлення до них радянської влади.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 50 – 80-ті рр. ХХ ст. Їх вибір обумовлений тим, що в означені роки соціально-побутові умови в Україні розвивалися суперечливо та неоднозначно. Реформи, які розпочалися під час хрущовської „відлиги” охопили соціальну сферу і позитивно вплинули на поліпшення добробуту населення. У 1970-х і першій половині 1980-х років у країні загострилася соціально-економічна криза, яка негативно відбилася на побуті та дозвіллі міських жителів.

Територіальні межі дисертації охоплюють міста районного значення, розташовані в Київській, Полтавській, Чернігівській, Черкаській, Кіровоградській, Житомирській, Дніпропетровській областях.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі вивчення нових архівних матеріалів, критичного переосмислення опублікованих джерел, науково-дослідницької літератури провести комплексний аналіз та висвітлити особливості побуту й дозвілля населення України, яке проживало в містах районного підпорядкування в 50 – 80-х рр. ХХ ст.

Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**:

- проаналізувати історіографію та джерельну базу дослідження, встановити ступінь наукової розробленості проблеми;
- виявити тенденції забезпечення житлом мешканців міст районного підпорядкування;
- встановити ступінь задоволення жителів міст комунально-побутовими умовами;
- проаналізувати рівень заробітної плати й пенсій міського населення і встановити, чи задовольняв він життєві потреби жителів;
- виявити характер культурних запитів населення міст та визначити рівень їх забезпечення;
- простежити наявні народні традиції міського населення та з'ясувати ставлення до них радянської влади.

Методологічною основою дисертації стали основоположні принципи історизму, об'єктивності та системного підходу, загальнонаукові і спеціально-історичні методи дослідження. Проблемно-історичний метод сприяв розгляду предмета дослідження у зв'язку із соціально-економічною політикою держави. Порівняльно-історичний метод дав можливість вивчити особливості розвитку побуту і дозвілля міського населення в хрущовські часи та в роки неосталінізму. Широко використовувався системно-структурний метод, завдяки

якому вдалося виявити та осмислити явища і процеси, що виникали в різноманітних царинах життя міських жителів. Проблемно-хронологічний метод дав змогу розглянути предмет дослідження в хронологічній послідовності та притаманній їй динаміці.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше комплексно досліджено повсякденне життя міського населення України в 50 – 80-х рр. ХХ ст. Встановлено залежність побуту і дозвілля жителів міст від тогочасної соціально-економічної політики партійно-державного керівництва; охарактеризовано потреби та ступінь забезпечення населення житлом, електроенергією, з'ясовано рівень газифікації житлових приміщень. Проаналізовано розвиток громадського харчування, обслуговування населення транспортом та медичними установами. З'ясовано рівень заробітної плати та пенсій жителів міст, визначено, наскільки вони задовольняли життєві потреби населення.

Автором розкрито характер культурних запитів жителів міст, показано діяльність державних та компартійних органів влади в обмеженні та нівелюванні національного в побуті і дозвіллі, в ігноруванні ними народних традицій. Встановлено зв'язок між антирелігійною кампанією 1950 – 1960 рр. та запровадженням нової радянської обрядовості. У дисертації показано розвиток туризму та спорту, їх роль в організації дозвілля міського населення. Результати дослідження поглиблюють наукові знання про суперечливість та непослідовність державної політики у справі забезпечення населення житлом, продуктами харчування та товарами широкого вжитку.

Дослідження доповнює джерельну базу зазначеної теми за рахунок нових архівних документів. Автором дисертації введено до наукового обігу нові фактичні матеріали.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертації матеріали, узагальнюючі висновки можуть слугувати в подальшій розробці обраної теми, при написанні узагальнюючих праць з історії України. Результати дослідження можуть використовуватися при читанні нормативних лекційних курсів та при розробці спецкурсів із вітчизняної історії.

Апробація та впровадження результатів дисертації. Основні положення дослідження доповідались на Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів і молодих учених „Українська культура: питання історії, теорії, методики” (Херсон – 2005), Всеукраїнській науково-практичній конференції „Молодь, освіта, культура і національна самосвідомість” (Київ – 2005), на щорічних звітних наукових конференціях викладачів, докторантів та аспірантів Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди (2002-2005 рр.); на засіданнях кафедри історії та культури України Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди.

Публікації Основні результати дисертації оприлюднені в п'яти одноосібних публікаціях, розміщених у наукових фахових виданнях, що входять до переліку ВАК України.

Структура дисертації обумовлена метою і завданнями дослідження та логікою розкриття теми. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг дисертації – 222 сторінки, основного тексту – 193 сторінки. У списку використаної літератури 338 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі „Історіографія та джерельна база дослідження” аналізуються стан наукової розробки теми та використані джерела.

При розгляді історіографії досліджуваної проблеми виділяються два періоди. Перший охоплює 50-ті – кінець 80-х рр. ХХ ст. Більшість наукових доробків цих років носила заідеологізований характер, при розгляді побуту та дозвілля їх автори уникали недоліків, зосереджувалися на позитивних сторонах життя населення. У кінці 1980-х рр. розпочався другий період нагромадження історичних знань з обраної проблеми. Стали з'являтися праці, підготовлені з використанням нових документів та критичного переосмислення наявних. Історики більш поглиблено й об'єктивно почали аналізувати побут і дозвілля населення. Однак із цієї проблеми відсутні узагальнюючі наукові праці.

Перші кроки в дослідженні окремих елементів побуту і дозвілля робітників і службовців міст України припадають на 1960-ті роки. Історик О. Захарченко¹ проаналізував бюджет вільного часу робітників і службовців цих років і показав всупереч твердженням радянської пропаганди обмежене захоплення населенням республіки спортом та відвідуванням театрів. В. Кряжев² справедливо зазначав, що в УРСР платні послуги у сфері побутового обслуговування забирали значну частину зарплати та пенсії.

У монографії Л. Вітрук досліджується соціальна політика радянської влади в 1960-ті – першій половині 80-х рр. ХХ ст., наведено дані стосовно грошових доходів трудящих та їх витрат на поліпшення матеріально-побутових умов³. Дослідниця розглядає також забезпечення жителів товарами широкого вжитку, характеризує діяльність будинкових і дворових комітетів у поліпшенні побуту громадян. Однак у праці домінують факти, що ілюструють життя мешканців мегаполісів, а трудящим малих міст майже не приділено уваги. У роки перебудови вийшла книга Г. Олійниченка⁴, яка присвячена якості житлового будівництва в

¹ Захарченко О. Вільний час і поліпшення його використання на сучасному етапі. – К., 1968. – 120 с.

² Кряжев В.Г. Внерабочее время и сфера обслуживания. – М., 1966. – 144 с.

³ Вітрук Л.Д. Улучшение социально-бытовых условий жизни трудящихся УССР. – К., 1986. – 180 с.

⁴ Олійниченко Г.Я. Дом в котором мы живем. – К., 1988. – 120 с.

хрущовську добу. Автор пов'язує причину зменшення темпів будівництва житла в 1970 – 80-х рр. з покращенням якості квартир. Означена праця надає можливість порівняння рівня комфорту в “хрущобах” та житлі, побудованому за пізніших часів. У книзі завищуються досягнення радянської влади у вирішенні житлово-побутових умов жителів міст.

Дозвілля мешканців міст частково розглядає В. Сазонов⁵, зупиняючись на популярних телепередачах початку 1980-х років. Е. Клопов⁶ проаналізував заробітну плату мешканців міст в контексті забезпечення добробуту населення. Автор наводить дані про розширення мережі водогону та централізованого опалення, зростання кількості газифікованих квартир. Однак у праці відсутній аналіз недоліків у побутовому обслуговуванні громадян, що мали місце в 1960-1970 роки.

У монографії Г. Глазиріна⁷ характеризуються туристичні експедиції, з'ясовуються причини їх обмеженого розвитку в радянські часи. У праці Г. Журавльова⁸ аналізується використання вільного часу молоддю. В. Єжов⁹ присвятив свою працю економічному становищу робітничого класу. З праці випливає, що робітники використовували дозвілля для того, щоб підготуватися до соцзмагання та „виховання в собі комуністичного ставлення до праці.”

У колективній монографії „Історія робітничого класу Української РСР”¹⁰ подано інформацію про радянські обряди, пов'язані з народженням дитини та весіллям; при цьому факти про підтримку населенням радянських обрядів надто перебільшено. Автори частково розглянули й деякі інші аспекти побуту: громадське харчування, забезпечення населення товарами масового споживання і житлом, громадським транспортом. У працях В. Келембетової та О. Гаврилюка¹¹ йдеться про релігійні пережитки та витіснення їх зі свідомості та побуту віруючих. У монографії В. Зінич¹² характеризується громадське харчування та наводяться кращі приклади організації побуту окремих верств населення, однак при цьому замовчуються будь-які недоліки.

Своєрідним прикладом політизованої інтерпретації історії є праця “Народы Европейской части СССР”¹³ присвячена соціально-економічному, культурному, побутовому розвитку народів Радянської країни з найдавніших часів

⁵ Сазонов В. Для дому і сім'ї наше дозвілля. – К., 1984. – 87 с.

⁶ Клопов Э.В. Рабочий класс СССР. Тенденции развития в 60-70-е годы. – М., 1985. – 230 с.

⁷ Глазырин В. Труд, быт и отдых молодежи. – М., 1981. – 64 с.

⁸ Журавлев Г. Свободное время молодежи. – М., 1979. – 38 с.

⁹ Ежов В.А. Рабочий класс СССР в годы 9 пятилетки (1971-1975). – Л., 1978. – 224 с.

¹⁰ Історія робітничого класу Української РСР. – К., 1967. – 507 с.

¹¹ Келембетова В.Ю. Побут і релігійні пережитки (Етнографічно-соціологічне дослідження). – К., 1974; - 191 с. Гаврилюк О.Ю. Побут і релігія. К., 1968. – 196 с.

¹² Зінич В. Соціалістичні перетворення: паростки нового комуністичного в культурі та побуті робітників Радянської України. – К., 1963. – 176 с.

¹³ Народы Европейской части СССР, Т. – 1. – М., 1964. – 984 с.

по 1964 р., значне місце в ній відведено і українцям. Праця побудована за класичною схемою: все погано до захоплення влади прибічниками В. Леніна, а правління комуністичних лідерів перетворило землі колишньої Російської імперії мало не в земний рай. Натомість у ній старанно замовчується низький рівень життя населення, перебої з продуктами харчування і товарами масового споживання, житлові проблеми громадян.

Особливе місце в радянській історіографії посідає серія колективних праць і багатотомних видань, які подавали вкрай офіціозну характеристику побуту та дозвілля міського населення України в 50-х – 80-х рр. ХХ ст. У цих публікаціях можна знайти не лише нехтування фактами, а й пряме їх перекручування. Приклад – багатотомна “История Украинской ССР”¹⁴.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що характерною ознакою радянської історіографії в дослідженні побуту і дозвілля населення був тенденційний підхід до висвітлення проблем повсякденного життя, викликаний, передусім, специфікою адміністративно-командної системи. В історіографії діяв принцип “позитивності” у висвітленні політики компартії і уряду, соціальних змін і наслідків політичних перетворень, тогочасні автори, в силу партійного контролю, уникали критичного аналізу життєдіяльності населення республіки, а тому знайшли висвітлення лише факти позитивного характеру. Дослідники суттєво завищували показники соціально-побутового становища населення, його добробуту, а також випячували роль КПРС і державного керівництва, приписуючи їм всі здобутки у духовній, матеріально-економічній та соціальній сферах.

З набуттям Україною незалежності зникла цензура, з’явився плюралізм думок, розширилася архівна база досліджень, історична наука почала звільнятися від штампів та ідеологічних нашарувань. Побут і дозвілля населення науковці стали висвітлювати більш об’єктивно та неупереджено. У контексті досліджуваної проблеми виділяється праця „Україна: друга половина ХХ століття”¹⁵, у якій розглядаються соціально-економічні основи матеріально-побутових умов життя населення республіки в 1940 – 1980-х роках. У книзі подається нетрадиційний погляд на матеріальний стан населення України, поряд із зрушеннями в цій сфері вказується на недоліки та невикористані можливості. Автори дослідження „Культура і побут населення України” висвітлювали етнографічні особливості українців, формування і розвиток у них основних рис побуту, звичаїв та обрядів¹⁶.

¹⁴ *История Украинской ССР*, Т. – 10. – К., 1985. – 775 с.

¹⁵ *Україна. Друга половина ХХ століття: Нариси історії*/ П.П. Панченко, М.Р. Плющ, Л.А. Шевченко та ін. – К., 1997. – 352 с.

¹⁶ *Культура і побут населення України. Навчальний посібник для вузів.* / В.І. Наулко, В.Ф. Артюх, В.М. Горленко та ін. – 2-е вид., доп. та перероб. – К., 1993. – 288 с.

Дослідниця В. Піскун¹⁷ у дисертації торкнулася такого елемента людського дозвілля, як сфера туризму. Обґрунтовано твердження про відсталість туристичної індустрії України порівняно із сусідніми зарубіжними країнами. Автор справедливо зауважує, що причина відсталості туристичної індустрії республіки обумовлена недостатнім її фінансуванням. Р. Дудка подає відомості про перевагу російськомовної книги над українською в державній торгівлі та бібліотеках, наводить фактичні дані про зменшення тиражу книг рідною мовою, а також аналізує рівень задоволення культурних потреб населення завдяки театру і кінематографії¹⁸. Л. Крупник розкриває методи тиску тоталітарної держави на працівників українського професійного мистецтва, показує жорсткий контроль державних структур влади та органів цензури над творчістю митців¹⁹.

У статті Т. Демиденка²⁰ показано, що політика „інтернаціоналізації” українського радіо, книги, кінематографа, театру призвела до нівелювання народних традицій, негативно вплинула на розвиток національної культури. Праця В. Барана і В. Даниленка поряд з іншими проблемами висвітлює становище з забезпеченням трудящих житлом, характеризує зміни в побуті українців²¹. Науковці торкнулися також „обмежувальних заходів” держави щодо церкви та віруючих, подали узагальнюючі матеріали про домінування в Україні в 1970-х – 1980-х роках російськомовної книги над україномовною.

Слід відзначити дослідження С. Кульчицького²², К. Заблоцької²³, В. Кавки²⁴, С. Малоокої²⁵. Автори хоч і не ставили за мету вивчити побутові умови життя населення, проте надали важливу й об’єктивну інформацію про харчування,

¹⁷ Піскун В. Проблеми охорони та використання культурної спадщини в Україні (середина 70-х рр. ХХ ст.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України; Інститут історії України. – К., 1995. – 204 с.

¹⁸ Дудка Р. Суспільно-культурна діяльність інтелігенції України у другій половині 50-х- на початку 60-х років ХХ століття: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1996. – 180 с.

¹⁹ Крупник Л. Державна політика в сфері українського професійного мистецтва (1965-1985): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01/ Львівський нац. ун-т. ім. Франка. – Львів, 2003. – 18 с.

²⁰ Демиденко Т. Партійно-державна політика в сфері культури в 70-ті рр. (на прикладі України і Білорусі)// Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. – К., 1997. – С. 150-156.

²¹ Баран В.К., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-ті рр.) – К., 1999. – 304 с.

²² Кульчицький С. Спроби реформ (1956-1964). // Український історичний журнал. – К., 1998. - № 3. – С. 123-128.

²³ Заблоцька К. Соціальна структура робітників важкої промисловості України у 1960-85 рр.: Дис... канд. наук: 07.00.01./ Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2000. – 241 с.

²⁴ Кавка В. Підготовка культурно-освітніх працівників в Україні: досвід, проблеми (60-70-і рр. ХХ ст.). // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Драгоманова. Вип.9. Серія Історія: Зб. наукових праць. /За заг. ред. проф. П.С. Григорчука/. – Вінниця, 2005. – С. 212-216.

паспортну систему, освіту і самоосвіту трудящих, про свята та їх еволюцію, ставлення постсталінського чиновництва до матеріально-побутових проблем мешканців міст.

В останні роки в Україні дослідники все більшу увагу стали приділяти тим чи іншим аспектам повсякденного життя населення. Вийшли друком праці О. Бажана²⁶ де розглядається стан освіти, науки і культури в Українській РСР в середині 60-80 рр. ХХ ст.”, Ю. Мальчина²⁷ „Інтелектуальне та кадрове забезпечення місцевого та регіонального розвитку” та інших авторів.

Дослідженню соціально-побутових умов життя населення України у взаємозв’язку з історичними подіями, які відбувалися в другій половині ХХ ст. присвячена праця Л. Ковпак²⁸. Праця містить чимало новаційних моментів, проте через масштабність дослідження, яке охоплює півстоліття, побуту й дозвіллю населення міст у 1950-х – 1980-х рр. приділено недостатньо уваги.

Важливий внесок у розробку даної теми зробили Н. Камінська та С. Нікуленко. Їх дослідження дає детальний опис побуту, його елементів, зокрема чоловічого та жіночого костюма і взуття²⁹.

Чимало відомостей про історичне минуле міститься в усній народній творчості: прислів’ях, піснях, анекдотах тощо. Зокрема, її зразки були використані у збірці П. Юрика “Тільки Сталін на стіні”³⁰, у якій автор намагався розповісти про перебої з продуктами харчування, одягом і взуттям у закладах держторгівлі, про низький рівень життя простого українця та його мізерну заробітну плату.

Отже, в умовах незалежної України вітчизняні історики переосмислюють побут і дозвілля населення в 1950 – 1980-х роках. Дослідники звертаються до фінансування соціально-побутової сфери, її складових, виділяють позитивні і негативні явища в її розвитку. Аналіз історіографії свідчить, що зроблено лише перші кроки у висвітленні складових життєдіяльності людей, пов’язаних із побутом

²⁵ Малоока Л. Історична еволюція масових свят українців: Автореф. дис... канд. іст. наук.: 07.00.01. / Київський національний ун-т культури і мистецтв. – К., 2006. – 19 с.

²⁶ Бажан О. Стан освіти, науки і культури в Українській РСР в середині 60-80-х рр. ХХ ст. // Краєзнавство. – 2002. – № 1-4. – С. 75-78. Політика русифікації в Україні в 50-60-х рр. і реакція на неї з боку української інтелігенції // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень: Зб. ст. – К., 1999. – Вип. 9. – С. 185-189.

²⁷ Мальчин Ю. Інтелектуальне та кадрове забезпечення місцевого та регіонального розвитку. Ст. зб. Інноваційні механізми місцевого та регіонального розвитку. – К., 2002. – С. 13-21.

²⁸ Ковпак Л. Соціально-побутові умови життя населення в II-й половині ХХ ст. (1945-2000 рр.). – К., 2003. – 250 с.

²⁹ Камінська Н.М., Нікуленко С.І. Костюм в Україні від Київської Русі до ХХІ століття. – Х., 2004. – 208 с.

³⁰ Юрик Пилип. Тільки Сталін на стіні. Фольклор епохи соціалізму та будівництва комунізму. – Запоріжжя, Видавничий центр Запорізького об’єднання Всеукраїнського товариства “Просвіта,” 2003. – 72 с.

і дозвіллям населення в 50 – 80-х роках ХХ ст. До того ж у наукових дослідженнях спеціально не виділяються побут і дозвілля жителів міст районного значення.

Окремо слід сказати і про закордонних науковців українського походження, які досліджували різні аспекти побуту та дозвілля українців. Їх творчий доробок цінний тим, що на відміну від своїх колег у Радянській Україні вони могли висловлюватися більш вільно, не боячись бути покараними державними чиновниками. Важливо зазначити також і те, що людинознавча історія за межами України тривалий час успішно розвивалася у той час як в Україні віддавали перевагу політичній історії.

У своїй книзі спогадів “Горстка українських вражень” канадська українка Ірена Книш³¹ подає матеріал про потужну русифікацію у 1970-тих рр., якою просякнутий щоденний побут міських українців – мешканців як мегаполісів, так і невеличких провінційних містечок. Так, автор звернув увагу на такі факти русифікації побуту: на вулицях міст Обухова, Миронівки, Кагарлика частіше зустрічаються російськомовні вивіски, ніж україномовні. Вона вказала на те, що мова більшості лекторіїв (без яких, здається, важко уявити дозвілля радянської людини) – російська. Закордонна гостя подає відомості і про виразні соціальні нерівності між різними прошарками міських жителів стосовно харчування: в той час як більшість робітників і службовців харчувалася в невеличких їдальнях, їх більш забезпечені колеги харчувались в ресторанах.

Цікаві факти, які торкаються русифікаційних моментів у побуті й дозвіллі залишив Іван Яременко³², котрий звернув увагу на роль працівників піонерських таборів, театрів, армії в нівелюванні всього українського та національного в повсякденному житті суспільства.

Діяльність громадських організацій України та участь у них громадян вивчав А. Білинський³³. Він справедливо вважав, що участь українців у громадських організаціях по суті не була добровільною. Також автор дійшов висновку, що громадські організації були важливим інструментом контролю тоталітарної системи над щоденним життям трудящих, оскільки більшість із них утворені, укомплектовані й фінансовані компартійними органами влади, тому й виконували їх постанови і розпорядження. Проте, характеризуючи діяльність добровільних народних дружин, автор стверджує, що вони виступали своєрідним радянським варіантом партійної міліції, подібної до СС у націонал-соціалістичній Німеччині, із чим важко погодитися. Народна дружина справді тісно співпрацювала зі структурами Комуністичної партії, та це була лише спроба заощадити значні кошти. Справа в тому, що за догляд за правопорядком у свій вільний час

³¹ Книш Ірена. Віч-на-віч з Україною: Горстка радянських вражень. – Вінніпег, 1970. – 128 с.

³² Яременко І. Мої зустрічі з Україною або як розвіювалися ілюзії. – Вінніпег: Б. вх., 1975. – 125 с.

³³ Білинський А. Громадські організації в СРСР. – Чикаго, 1969. – 159 с.

дружинники не отримували від держави платні. Розглядаючи питання взаємовідносин держави і релігійних громад, А. Білинський наголошує на чисельних правових обмеженнях свободи совісті в Радянській Україні.

Джерельною базою дослідження є документи і матеріали, які зберігаються в шести державних архівах,— це близько двохсот архівних справ. Зокрема, використано фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України). У фонді 2 „Рада Міністрів УРСР” проаналізовані постанови ЦК Компартії України, стенограми республіканських нарад керівних працівників партійних, радянських, господарських організацій, на яких обговорювалися заходи поліпшення побутового обслуговування населення. Досліджено інформацію, у якій відображено постачання населення промисловими і продовольчими товарами. Використано інформацію про споживання населенням продуктів, їх якість та асортимент. У фонді 582 (ЦСУ УРСР) проаналізовано матеріали, у яких йдеться про продаж населенню республіки товарів і послуг, про рівень забезпечення сімей робітників і службовців меблями та предметами культурно-побутового призначення. У фонді 511 (РАТАУ) зібрано матеріали, у яких йдеться про дозвілля молоді, забезпечення її житлом. Документи фонду містять інформацію про художню самодіяльність, вечори відпочинку, впровадження радянських обрядів, про якість будівництва житла та забезпечення ним громадян.

У Центральному державному архіві громадських об'єднань (ЦДАГО України) зосереджені документи і матеріали відділу агітації і пропаганди ЦК Компартії України: звіти, доповідні записки, листування відділу з обкомами про стан пропаганди та агітаційно-культурну роботу серед населення, зведені дані про розповсюдження преси та діяльність телебачення. Матеріали цього архіву дозволили виявити відомості про естетичні та культурні уподобання українців, а також про особливості їх побуту і дозвілля за умови існування тоталітарної системи влади. У фондах Київського, Полтавського, Черкаського обласних архівів проаналізовано матеріали про побут жителів міст, відображені в протоколах обласних рад, їх постановою, доповідях, скаргах та зверненнях мешканців міст. Матеріали обласних архівів дали можливість отримати інформацію про забезпечення жителів міст одягом, житлом, продуктами харчування тощо й вивести загальні тенденції, характерні для побуту і дозвілля робітників і службовців міст районного значення. У дослідженні використано документи, які зберігаються в архіві Переяслав-Хмельницької міської ради (постанови, доповіді, скарги та звернення мешканців), що відображають матеріально-побутове забезпечення робітників і службовців міста, рівень задоволення їх духовних потреб. Отримані результати використано для порівняння з даними про побут і дозвілля трудящих інших міст.

Під час написання дисертації використовувалися також опубліковані документи Комуністичної партії, її постанови. Проаналізовано опубліковані

документи Верховної Ради УРСР та рішення уряду України³⁴, звітні доповіді радянського керівництва³⁵, статистичні збірники³⁶, методичні рекомендації для працівників культурно-просвітньої сфери та агітаторів-пропагандистів³⁷. Вони дали можливість визначити соціально-економічну та культурну політику радянської влади, що впливала на рівень життя населення міст.

У дисертації використано матеріали тогочасних періодичних видань, що видавалися в містах республіки. За жанром більшість публікацій – статті, нормативні документи. Ці матеріали дають можливість ознайомитися з проблемами культурного та народногосподарського розвитку України.

Таким чином, залучена джерельна база є різноманітною і різноплановою. Обсяг опрацьованих джерел та літератури являє собою достатню інформативну базу, використання якої дало можливість виконати поставленні завдання дисертаційного дослідження.

У другому розділі „Матеріально-побутові умови мешканців міст районного підпорядкування” висвітлюються основні складові побуту міського населення в 50 – 80-роках ХХ ст., розкриваються умови їх життя, особливості задоволення потреб у харчуванні, житлі, одязі, взутті, медицині, громадському транспорті. Житлова проблема в містах України традиційно стояла гостро, до того ж її суттєво ускладнювала посилена урбанізація. У 1950-х рр. влада вирішувала житлову проблему завдяки збільшенню фінансування, спорудженню нового житла і заохоченню громадян будувати його власними силами. З’ясовано, що зростання житлового будівництва в містах за рахунок держави здійснювалося до другої половини 60-х рр.; надалі будівництво скорочувалося, хоча поліпшувалася його якість. Встановлено, що в 1950 – 1980 рр. житлова проблема в містах була вирішена лише частково.

У 50 – 80-ті рр. ХХ ст. відбувалося зростання виробництва й реалізації товарів народного споживання, проте їх вироблялося і завозилося до торгової мережі недостатньо для того, щоб повністю задовольнити попит громадян. Жителі подовгу вистоювали в чергах по товари або ж купували їх за завищеними цінами в

³⁴ *Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов и конференций (1918-1956)*. – К., 1958. – 752 с. *Комунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Т. 2 / Ред. кол. В.И. Юрчук (предс.) и др./* – К., 1977. – 1083 с. *Матеріали березневого (1962 р.) Пленуму Центрального Комітету КП України*. – К., 1962. – 68 с. *Матеріали XXV з’їзду КПРС*. – К., Політвидав, 1976. – 287 с. *Материалы собрания партийно-хозяйственного актива Украинской ССР 25 мая 1984 года*. – К., 1984. – 123 с.

³⁵ *Брежнев Л.И.* Отчетный доклад Центрального комитета КПСС XXVI съезду Коммунистической партии Советского Союза и очередные задачи партии в области внутренней и внешней политики. 23 февраля 1981 г. – М., 1981. – 111 с.

³⁶ *Народное хозяйство Украинской ССР в 1980 году: Стат. ежегодник / Отв. за вып. Б.А. Сивко*. – К., 1981. – 384 с.

³⁷ *Советские традиции, праздники и обряды*. – М., 1986. – 333 с. *Матеріали до обряду похорон*. – К., 1975. – 57 с. *Материалы о работе Правления Союза кинематографистов Украины между VI и V съездами /1981-1985 гг./* – К., 1986. – 136 с.

перекупників. Особливо дефіцитними товарами були одяг, взуття, килими, швейні машини, побутова хімія.

В означені роки харчування жителів міст поліпшувалося, однак у державній торгівлі мали місце перебої з постачанням багатьох харчових продуктів: м'яса, молока, кондитерських виробів тощо, що було наслідком кризи колективного сільського господарства. Нестача харчових продуктів в Україні пояснювалась і тим, що значна їх кількість вивозилася за межі республіки. Виявлено, що в республіці вироблялось і продавалось населенню вдосталь спиртного, а антиалкогольні кампанії через їх половинчастість та непослідовність були безрезультатними і сприяли зростанню самогонуваріння.

Медичне забезпечення населення міст поступово покращувалося, знижувався рівень загальної захворюваності, проте високим залишався рівень професійних захворювань та виробничого травматизму, передусім це стосувалося працівників текстильної, легкої, місцевої промисловості; багато необхідних ліків були постійним дефіцитом, не вистачало кваліфікованого лікарського персоналу. В основі цих кризових явищ був залишковий принцип фінансування охорони здоров'я, слабка матеріальна база лікувальних установ, недостатнє забезпечення житловими умовами медпрацівників, що породжувало плінність кадрів.

У зв'язку із стрімким ростом міст та селищ міського типу швидкими темпами розвивалося громадське транспортне сполучення, від задовільної роботи якого залежить нормальний ритм життєдіяльності кожного міського мешканця. Найпоширеніший видом транспорту в середніх і малих містах був автобус, оскільки кошти на купівлю тролейбусів і трамваїв надавались переважно великим містам, головним чином обласним центрам. Будувалися нові мережі доріг із твердим покриттям, відкривалися нові міські й міжміські маршрути, що покращували зв'язок між населеними пунктами. Щоправда, міський транспорт працював не бездоганно в обслуговуванні робітників і службовців. Через те, що Мінавтотранс не зміг налагодити стабільної і ритмічної роботи автопідприємств, траплялися нарікання міських українців на не завжди задовільну роботу автопарку з перевезення пасажирів та неналежний комфорт під час поїздки. У багатьох містах до кінця не було вирішено питання з встановленням стовпчиків з графіком руху автобусів і освітлення зупинок. До того ж, чиновники при складанні розкладу роботи пасажирського автотранспорту на маршрутах недостатньо враховували режим роботи підприємств і організацій. Водії автобусів часто порушували графік руху автобусів, чи не дотримувалися маршрутів. У ряді міст окремі автопідприємства незадовільно здійснювали контроль за технічним станом рухомого складу пасажирського автотранспорту. Лише в 1976 р. органами Держінспекції виявлено 78 тис. випадків випуску автобусів на лінію з неполадками, у тому числі 50 тис. – із недоліками, які загрожували безпеці руху. Окремі працівники автостанцій теж сповна отримували свою порцію нарікань мешканців міст за незадовільне обслуговування пасажирів. Біля станцій і в

приміщеннях подекуди було брудно, до того ж не було належним чином налагоджено продаж квитків пасажирам і роботу довідково-інформаційних служб. Мали місце нарікання пасажирів на роботу їдалень автостанцій, де допускалося несвоєчасне обслуговування відвідувачів і приготування неякісних страв. Не скрізь на автостанціях були споруджені вбиральні. Однак окрім негативних явищ слід вказати й на позитив. Так, проїзд у громадському транспорті коштував відносно дешево.

В окремих містах працівники таксопарків не завжди належним чином обслуговували клієнтів. Найбільш поширеними недоліками в їх роботі були обмежена мережа стоянок легкових таксомоторів, повільне впровадження такої послуги, як подання таксі за попереднім замовленням. У деяких автотранспортних підприємствах незадовільно проводилася підготовка легкових таксомоторів до роботи на лінії, їх екіпірування. Допускалися порушення інструкції про роботу водіїв таксомоторів, правил розрахунку з пасажирами та безпеки шляхового руху тощо. Усі ці недоліки породжували справедливі скарги громадян на погану роботу таксопарку. Особливо незадовільно обслуговувало таксі клієнтів наприкінці робочого дня, коли більшість трудящих поспішала з роботи додому.

Таким чином, матеріально-побутові умови мешканців міст в 50-х–80-х рр. ХХ ст. порівняно з попередніми роками поліпшились, проте для переважної більшості населення вони залишалися низькими.

У третьому розділі роботи „Становище культурної сфери та задоволення культурних потреб міського населення” досліджуються особливості використання засобів культури в проведенні дозвілля жителями міст. У республіці в хрущовські часи було введено п'ятиденний робочий тиждень, збільшено відпустки працюючим, зросла кількість неробочих і святкових днів, що сприяло урізноманітненню дозвілля трудящих. Частина громадян займалася туризмом, рибальством, брала участь в екскурсіях. Однак ефективність активного відпочинку тією чи іншою мірою затьмарювали недорозвиненість туристичної індустрії та нестача відповідного спорядження в торгівлі та прокатних бюро. Через недостатнє фінансування культурних програм державою багато будинків культури, клубів усю роботу зводили до перегляду кінофільмів та організації танців. Мала місце слабка матеріально-технічна база та нестача кваліфікованих працівників, 64% з них на початку 1980-х рр. не мала фахової підготовки. Матеріально-технічна база музеїв та бібліотек відставала від зростаючих потреб і запитів населення.

У 1950-х – 1980-х рр. продовжував розвиватися такий вид народного дозвілля, як художня самодіяльність. Вона набиравала широкого поширення і перетворювалася у своєрідний інструмент виховання та ідеологічного впливу на населення, оскільки існувала жорстка цензура стосовно формування та виконання художнього репертуару. Під жорстким контролем перебували майстри-аматори, що захоплювались образотворчим і декоративно-прикладним мистецтвом, лише з дозволу цензури вони отримували право на виставки і поширення власної продукції.

Жителі міст були суттєво обмежені в отриманні інформації українською мовою. Таке обмеження особливо посилювалося в 70-х – на початку 80 рр. Встановлено, що більшість кінофільмів, вистав, друкованих видань виходили російською мовою. За роботою театрів, кінотеатрів, видавництв, редакцій газет і журналів слідкували органи цензури. Відбувалося засилля російськомовних естрадних виконавців на радіо і телебаченні України. Офіційні органи радянської влади пропагували здоровий спосіб життя, закликали до участі в розвитку спорту, проте до фізичної культури була причетна тільки обмежена кількість дорослого населення. Одна з причин такого становища полягала в нестачі спортивно-оздоровчих об'єктів.

Отже, у 50-х – 80-х рр. ХХ ст. внаслідок жорсткої регламентації з боку держави форм і методів проведення дозвілля більшість міських трудящих були позбавленні вибору і мусили задовольнятися використанням тих, що їх пропонували суспільна ідеологія та політика держави. Культурна сфера страждала від обмеженого фінансування, тотального контролю та регламентації з боку державних органів, а тому була безсилою задовольнити духовні потреби жителів міст.

У четвертому розділі „Наступ радянської влади на українські народні традиції” досліджується характер народних обрядів та з'ясовується ставлення радянської влади до народних традицій; звертається увага на народні традиції, пов'язані з реєстрацією шлюбу, проведенням весілля, народженням дитини тощо.

Показано протиправний характер антирелігійної кампанії, що проводилася у 50-х – на початку 60-х рр. ХХ ст. З'ясовано її наслідки для традиційної побутової обрядовості жителів міст. У дисертації аналізуються заходи партійно-державної влади щодо впровадження радянської обрядовості, показано причини негативного ставлення до неї більшості мешканців міст.

Радянська обрядовість була складовою антирелігійної пропаганди, що особливо активізувалася в першій половині 1960-х рр. Запроваджувалися ритуали громадських поховань, радянських весіль та урочистих реєстрацій новонароджених, що виступали альтернативою традиційному дійству з участю священиків. Фактичні матеріали свідчать, що населення висловлювало невдоволення роботою ритуальних, обрядово-весільних служб. Виявом суспільного стихійного протесту були добровільні спілки пенсіонерів для надання допомоги в організації поховання померлих, таємні хрещення, вінчання, а також поширена практика дотримання громадянами “подвійного” здійснення ритуалів, а значна частина віруючих і надалі дотримувались релігійного світогляду.

Таким чином, наступом на українські народні традиції радянська влада намагалася денационалізувати та русифікувати український народ, позбавити його духовності та самосвідомості.

У **висновках** сформульовані положення, що виносяться на захист:

– В історіографії становище побуту і дозвілля міського населення України в 50-х – 80-х рр. ХХ ст. окремо не розглядалося. Історики радянських часів лише фрагментарно торкалися питань харчування, одягу, віросповідання, відвідування культурних установ, звичаїв міського населення. Однак у їх працях не відображена цілісна об'єктивна картина життя трудящих, не проаналізовані всі складові, що входять у поняття „радянський спосіб життя”. В умовах незалежної України вітчизняні науковці звертаються до цих проблем і намагаються висвітлити їх неупереджено. Зосереджується увага на позитивні та негативні сторони побуту та дозвілля населення. Різнобічна джерельна база є достатньою і достовірною для дослідження обраної теми, уникнення однобічної оцінки побуту та дозвілля жителів міст районного підпорядкування.

– Житлова проблема в містах України завжди стояла гостро. До того ж її значно ускладнювала посилена урбанізація, що спостерігалася внаслідок реформ С. Хрущова та масовому виїзду працездатних з сільської місцевості до міста. Владні органи намагалися пом'якшити житлову проблему, споруджуючи нові будинки та ремонтуючи ті, що вже експлуатувались. Житлово-побутові умови мешканців міст України в 1950 – 1980-х рр. розвивалися нерівномірно. Збільшення житлового фонду в містах відбувалося в другій половині 50-х та першій половині 60-х рр. ХХ ст. Зростання обумовлювалося збільшенням державного фінансування, залученням коштів громадян шляхом організації будівельних кооперативів. З другої половини 1960-х рр. поліпшується якість житлового будівництва, проте зменшується його обсяг. У кінці 1960-х – на початку 1970-х рр. в Україні житлова проблема загострилася: відчутно зменшилася кількість сімей, котрі забезпечувалися державним житлом. У першій половині 1980-х рр. кожна п'ята сім'я, що проживала в містах районного значення, перебувала в черзі на отримання житла. Поруч з державним житлофондом розвивався і приватний, що значною мірою послаблювало гостроту житлової проблеми.

– Ступінь задоволення населення побутово-комунальними послугами був дуже низьким. У 1950-х-1980-х рр. не все населення міст забезпечувалося природним газом, водою та послугами зв'язку. Трудящі нарікали на роботу служб, що відповідали за санітарний стан міст. Їх малоефективна робота ґрунтувалася на дефіциті необхідної техніки для очищення міст від сміття та недбалому виконанні своїх професійних обов'язків багатьма працівниками. Міська влада, посиляючись на відсутність коштів та будматеріалів, не забезпечувала нагальних потреб населення в дорогах з твердим покриттям та освітленням вулиць.

– З фізичною смертю Й. Сталіна та приходом до влади більш ліберального керівництва забезпечення жителів одягом і взуттям, товарами масового споживання покращилось порівняно з попередніми роками. Цьому сприяло розширення їх виробництва, а також зростання реальних доходів робітників і службовців. Однак в означені роки залишалася низькою якість товарів вітчизняного виробника. Офіційні дані свідчать, що в 1986 р. питома вага продукції вищої категорії якості складала

лише 15,9 %. Можливості задоволення побутових і культурних потреб населення забезпечувалися за рахунок заробітної плати та фондів суспільного споживання. У 1950 – 1980 рр. було підвищено заробітну плату всім категоріям працюючих, запроваджено допомогу на утримання дітей із малозабезпечених сімей, зросла допомога багатодітним матерям. Разом з тим встановлено, що з кінця 1960-х рр. посилилася тенденція до зрівняння рівня оплати праці робітників та інженерно-технічних працівників. У кінці 1970-х – на початку 1980-х рр. суттєво скорочуються фонди суспільного споживання, що негативно відбилося на соціальному становищі населення.

Харчування робітників і службовців в 50-х – 80-х рр. ХХ ст., порівняно з попередніми роками суттєво покращилося. Зріс асортимент харчової продукції в торговій мережі. Однак слабкі виробничі потужності харчової промисловості не забезпечували потреби жителів, багато їстівних продуктів були дефіцитом або ж мали низьку якість. Це стосувалося передусім м'ясомолочної продукції, кондитерських виробів, риби, овочів та фруктів. Більшість жителів міст віддавали перевагу їжі, яку готували в домашніх умовах, зрідка відвідували заклади громадського харчування. Причина полягала в тому, що їх не влаштовували послуги та якість страв, котрі готувалися на державних підприємствах.

В означені роки влада здійснювала заходи щодо поліпшення обслуговування жителів міст громадським транспортом. Однак бездоганого обслуговування жителі так і не відчули. В багатьох містах не вирішувалося питання з графіком руху громадського транспорту та освітленням зупинок. При складанні розкладу роботи пасажирського автотранспорту не завжди враховувався режим роботи підприємств та організацій. Часті нарікання викликала низька культура обслуговування в пасажирів. Частина водіїв, касирів, контролерів дозволяла собі зневажливо, нетактовно ставитися до пасажирів.

В середині 1980-х рр. партійно-державне керівництво проголосило нові соціальні програми: продовольчу, житлову, соціального розвитку міст, розраховані на досить віддалене майбутнє. Проте проголошені програми мали суттєвий недолік: їх виконання не забезпечувалося фінансовими та матеріально-технічними ресурсами.

– Культурна сфера в досліджувані роки розвивалася суперечливо. З'явилися нові культурно-видовищні установи, поліпшилося їх матеріально-технічне забезпечення, виникли нові форми дозвілля: „університети культури”, аматорські театри; розширено сферу використання радіо і телебачення. Водночас виявлено, що жителі міст були позбавлені належних можливостей задовольнити свої інтереси в культурній сфері. Це пов'язано з тим, що існувала партійно-державна цензура, яка визначала зміст і характер духовної продукції, передбаченої для поширення в суспільстві. Факти свідчать, що велика кількість жителів міст, особливо молодь, нерационально використовувала свій вільний час.

Партійно-державна номенклатура в засобах масової інформації пропагувала здоровий спосіб життя, закликала населення займатися спортом та рухливими іграми, намагалася залучити до секцій здоров'я і гуртків якомога більше учасників, в результаті чого домоглася лише кількісних показників із низьким якісним наповненням. В означені роки неповною мірою використовувалися можливості туризму: партійні функціонери розробляли туристичні маршрути і використовували цей вид дозвілля як засіб ідеологічного впливу на маси. У першій половині 1960-х рр. суттєво скоротилися обсяги будівництва культурно-видовищних установ через обмежене фінансування. Кожна друга бібліотека в містах розташовувалася в непридатному приміщенні, а більшість музеїв перебували в непристосованих будівлях і не мали виставкових та лекційних залів. У міських клубах через низьку заробітну плату не вистачало кваліфікованих працівників. Багато гуртків художньої самодіяльності існували фіктивно, а ті з них, що працювали, перебували під жорстким контролем партійно-державної цензури, яка обмежувала творчість із національної тематики.

– Партійно-державне керівництво під гаслом формування нової спільності – радянського народу цілеспрямовано згортала народні традиції, закривала культові споруди, забороняла проводити релігійні обряди. Особливо активно переслідувалися греко-католики і представники різноманітних протестантських церков. Натомість влада насаджувала радянську обрядовість: октябрини, громадські похорони, комсомольські весілля тощо. Для впровадження радянських обрядів створювалися комісії, які працювали під контролем партійних структур. Переважна більшість міського населення висловлювала невдоволення та не сприймала нові радянські обряди, проте, боячись різних утисків і репресій з боку радянських та компартійних органів влади, мусила дотримуватись обох ритуальних традицій.

Осмислення досвіду минулого дає змогу глибше пізнати історію свого народу, не повторити помилок, творчо використати його кращі надбання для розбудови незалежної держави.

Список праць за темою дослідження:

1. *Вовк В.М.* Українські народні традиції за умов тоталітарного суспільства (50 – 80-ті рр. ХХ ст.) // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України: – Київ, 2004. – Вип. 4. – С. 204–212.
2. *Вовк В.М.* Побут і дозвілля переяславців в 1956 – 80-х рр. ХХ ст. // Наукові записки з української історії: Зб. ст. – Переяслав-Хмельницький, 2004. – Вип. 15. – С. 182–187.
3. *Вовк В.М.* Побут міського населення Наддніпрянської України в 1950 – 80-х рр. ХХ ст. // Наукові записки. Серія: Історія: Зб. ст. – Вінниця, 2005. – Вип. 9. – С. 206 – 212.

4. *Вовк В.М.* Побут робітників і службовців Наддніпрянської України 50 – 80-х рр. XX ст. // Вісник Київського славістичного університету. Серія: Історія: Зб. ст. – К., 2005. – Вип. 23. – С. 33–41.

5. *Вовк В.М.* Дозвілля міського населення Наддніпрянської України 50 – 80-х рр. XX ст. // Український історичний збірник: Зб. ст. – Київ: Інститут історії України, 2005. – Вип. 8. – С. 307–320.

6. *Вовк В.М.* До питання про відвідування театрів міським населенням України в 50-х – 80-х рр. XX ст. // Українська культура: питання історії, теорії, методики. Зб. матеріалів Всеукр. наук. конф. студ. і молодих учених 24-25 березня 2005 р. – Херсон, 2005. – Ч. 1. – С. 122-126.

7. *Вовк В.М.* До питання забезпечення мясом і м'ясопродуктами міського населення України в 50-х – 80-х рр. XX ст. // Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість: Зб. матеріалів VIII Всеукр. наук.-практ. конф. 12-13 травня 2005 р. – Київ, 2005. – Т. 5. – С. 126-128.

Анотація

Вовк В.М. Побут і дозвілля міського населення України в 50-х – 80-х рр. XX століття. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2007.

Дисертація є першим в українській історіографії комплексним дослідженням побуту та дозвілля міського населення України в 50-х – 80-х рр. XX ст. У праці проаналізовано стан вивчення проблеми, використано широке коло опублікованих та архівних джерел, значну частину яких вперше введено до наукового обігу. Досліджено позитивні та негативні зміни, що відбувались у культурній, соціальній, медичній сферах, а також у матеріально-побутовому обслуговуванні трудящих міст. У роботі простежено характер українських народних традицій та розкрито ставлення до них радянської влади. Доведено, що переважна більшість так званих нових радянських традицій і звичаїв сформувалися на основі традиційної української побутової обрядовості і насаджувалися переважно шляхом примусу. У праці з'ясовано, що партійно-державна верхівка під гаслом формування нової спільності – радянського народу – цілеспрямовано наступала в 1950-х – 1980-х рр. на народні традиції, закривала культові споруди, переслідувала віруючих, забороняла проводити релігійні обряди.

У роботі висвітлено найбільш поширені форми дозвілля громадян, котрі мешкали в містах. Виявлено, що жителі міст були позбавлені належних можливостей задовольнити свої інтереси в культурній сфері. Це пов'язано з тим, що

в 1950-х – 1980-х рр. існувала партійно-державна цензура, яка визначала зміст і характер духовної продукції, передбаченої для поширення в суспільстві.

Ключові слова: побут, дозвілля, обрядовість, традиції, товари масового споживання, переосмислення, мода, культура.

Аннотація

Вовк В.Н. Быт и досуг городского населения Украины в 50-х – 80-х гг. XX века. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2007.

Диссертация является первым в украинской исторической науке комплексным исследованием быта и досуга городского населения в 50-х – 80-х гг. XX века. В ходе проведенной работы на основании многих источников был сделан комплексный и всесторонний анализ быта и досуга жителей украинских городов, работы системы бытового обслуживания, транспорта, медицинских учреждений, а также заведений, обеспечивающих культурный отдых населения.

Выяснено, что 1950-х – 1980-х гг. жилищный фонд в городах Украины существенно возрос, что стало возможным вследствие лучшего финансирования строительства коммунальных домов и большей помощи населению для сооружения частного жилища. Вследствие роста жилищного фонда многие горожане улучшили свои жилищные условия, однако государство не имело возможности помочь всем кто в этом нуждался, в связи с чем многие ютились по коммуналкам и баракам, а молодые семьи снимали жильё. Приведены данные о фактическом уровне водо- и газопотребления, количественные и качественные показатели работы бань, прачечных, мастерских и других учреждений коммунально-бытового обслуживания. В диссертации показано, что государственные и компартийные органы власти в 50-х – 80-х гг. XX в. существенно улучшили снабжение рабочих и служащих пищевыми продуктами, но так и не смогли наладить бесперебойную торговлю мясомолочными продуктами, рыбой, свежими овощами и фруктами. Исследованы причины нежелания рабочих и служащих пользоваться услугами предприятий общественного питания. Проанализировано потребление городскими жителями товаров широкого потребления. Отмечено, что обеспечение трудящихся товарами массового потребления существенно улучшилось. В быту постепенно стали появляться телевизоры, холодильники, фотоаппараты, стиральные машины и порошки, ковры, более модная и качественная одежда и обувь. Этих товаров изготавливалось недостаточно, чтобы удовлетворить спрос, поэтому граждане вынуждены были переплачивать, покупая их у перекупщиков.

Определены основные достижения и недостатки в работе общественного транспорта и такси. Выяснено, что большинство водителей общественного

транспорта и такси редко придерживались расписания движения транспорта, игнорировали многие остановки и правила перевозки грузов и пассажиров.

Рассмотрены проблемы медицинского обеспечения трудящихся городов, среди них – недостаточное количество медицинских учреждений и персонала, дефицит многих лекарств, большие очереди к врачам и нетактичное, грубое, безучастное отношение их к больным. Освещена деятельность государства в плане улучшения здоровья трудящихся, особенно женского, снижения уровня заболеваемости и профессиональных болезней, а также рассмотрены меры, принимаемые руководством республики для усовершенствования охраны материнства и детства, развития профилактического направления.

В работе изучено характер украинских народных традиций и отношения к ним советской власти. Доказано, что большинство т.н. новых советских традиций и обрядов произошло от традиционной украинской обрядности и насаждались в основном насильственным путем. В работе доказано, что партийно-государственная правящая верхушка под лозунгом формирования новой общности – советского народа – в 1950-х – 1980-х гг. целенаправленно наступала на народные традиции, закрывала культовые помещения, преследовала верующих, запрещала проводить религиозные обряды. Новая обрядность плохо приживалась в силу слабой материальной базы обрядных служб и салонов, в которых часто не хватало мебели, инвентаря, магнитофонов, транспорта, квалифицированных работников, многие из них не имели даже собственных благоустроенных помещений.

В работе осуществлен показ наиболее распространенных форм досуга городского населения, среди которых – посещение кинотеатров, театров, музеев, библиотек; чтение газет, журналов, книг; слушание радио; использование магнитофонов, магнитол, проигрывателей; участие в работе кружков художественной самодеятельности, общественная работа, туризм, личное человеческое общение. Выяснено, что горожане были лишены возможностей удовлетворять свои потребности в сфере культуры, это было следствием работы партийно-государственной цензуры, которая в 1950-х – 1980-х гг. определяла содержание и характер духовной продукции, предусмотренной для распространения в обществе. Проанализировано значение физкультуры и спорта в жизни городского населения. Отмечено, что, несмотря на активное культивирование со стороны власти идей здорового образа жизни, занятие физкультурой и спортом, подвижными играми так и не стали массовым явлением. Массовому оздоровлению населения мешала нехватка средств, слабая материально-техническая база спортивных сообществ и объединений, нецелевое использование спортивных баз и помещений, формальное отношение чиновников городских комитетов по физкультуре и спорту к своим обязанностям.

В результате проведенного исследования сделан вывод, что условия жизни городского населения в 50-х-80-х гг. XX в. были сложными, хотя власть и старалась их улучшить. Государственная политика в сфере улучшения быта и досуга была

крайне не последовательной, половинчатой, вследствие чего так и не была полностью решена жилищная проблема, существовал дефицит значительного числа продуктов и товаров ежедневного пользования, плохо работали многие предприятия по бытовому обслуживанию и питанию населения.

Ключевые слова: быт, досуг, обрядность, традиции, товары широкого потребления, переосмысление, мода, культура.

ANNOTATION

Vovk V.M. Everyday life and leisure of town-people in Ukraine at 50-80s of XXth century. – Manuscript.

Thesis on obtaining Candidate's degree of historical science specialty 07.00.01 – History of Ukraine M.P. Dragomanov National Pedagogical University. – Kyiv, 2007.

Dissertation is the first in Ukrainian historiography, complex research of everyday life and leisure of town-people in Ukraine at 50-60-ths of XXth century. It is analyzed in the work the level of studying the problem it is used a wide range of the published and archais materials, major part of which are introduced to the scientific circulation for the first time. Here are investigated the positive and negative changes which occurred in the cultural, social, medical as well as in the material-consumer service of working people in the towns and cities. In the work it is traced the character of Ukrainian national traditions them. In is proved that the majority of so-called new soviet traditions and customs were spread out mostly by force. It is cleared up the work that the party state government stepped purposely on the national traditions following the slogan of forming up the new community in 1950 – 1980 ths. Cultural establishments were prohibited.

Here are high lightened the most commonle-used forms of leisure time among the citizens who lived in towns and cities. It is cleared up that townpeople were deprived of the due possibilities to satisfy their interests in the cultural sphere. It is connected with the fact there existed the state-party censorship which defined the plot and the character of the spiritual products aimed to be spread out in the society.

Kea words: everyday life, leisure, ceremony, traditions, consumer goods (products), reevaluation, fashion, culture.